

AGNIESZKA M. CABAN

JAK WSPIERAĆ DZIECI I MŁODZIEŻ ROMSKĄ W POLSKIEJ SZKOLE

KILKA PRAKTYCZNYCH INFORMACJI

AGNIESZKA M. CABAN

JAK WSPIERAĆ DZIECI I MŁODZIEŻ ROMSKĄ W POLSKIEJ SZKOLE

KILKA PRAKTYCZNYCH INFORMACJI

OŚRODEK ROZWOJU EDUKACJI
WARSZAWA 2023

Redakcja merytoryczna
Wydział Rozwoju Kompetencji Kluczowych
Marina Warsimaszwili

Redakcja i korekta
Elżbieta Gorazińska

Projekt okładki, layout,
redakcja techniczna i skład
Wojciech Romerowicz

Grafika i zdjęcie na okładce: © grebeshkovmaxim@gmail.com/Bank zdjęć Photogenica
© odua/Bank zdjęć Photogenica

Ośrodek Rozwoju Edukacji
Warszawa 2023
Wydanie I

ISBN 978-83-67366-41-0

Publikacja jest rozpowszechniana na zasadach licencji
Creative Commons Uznanie Autorstwa – Użycie Niekommercyjne (CC-BY-NC)

Ośrodek Rozwoju Edukacji
Aleje Ujazdowskie 28
00-478 Warszawa
www.ore.edu.pl

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie.....	4
1. Rom, Romki, Romowie – nazewnictwo i różnicowanie.....	5
2. Społeczność romska w Polsce i w Europie – sytuacja polityczna, społeczna i ekonomiczna.....	6
3. W świecie stereotypów i uprzedzeń – rzeczywistość i współczesne wyzwania.....	8
4. Romowie w Polsce i w Europie – pochodzenie i historia.....	14
5. Charakterystyka społeczności romskiej w Polsce.....	16
6. Dzieci i młodzież romska w szkole.....	18
7. Praktyczne porady w zakresie wsparcia dzieci i młodzieży romskiej w szkole.....	22
8. Przydatne publikacje, materiały edukacyjne oraz kontakty do organizacji i instytucji zajmujących się wsparciem społeczności romskiej.....	25
O autorce.....	31

WPROWADZENIE

Publikacja jest praktycznym przewodnikiem i zarazem kompendium wiedzy o Romach w Polsce, przede wszystkim jednak – charakterystyką sytuacji dziecka romskiego w polskiej szkole, a także – biorąc pod uwagę szerszą perspektywę – analizą sytuacji dzieci i młodzieży romskiego pochodzenia w polskim systemie edukacji.

Nie powinno się dzielić dzieci na polskie i romskie, ale dokładnie przyglądać ich indywidualnej sytuacji – zwłaszcza brać pod uwagę, czy szanse w dostępie i realizacji edukacji są takie same w przypadku dzieci etnicznie polskich i polskich dzieci romskiego pochodzenia.

Niniejsze opracowanie zawiera praktyczne informacje dla osób pracujących z dziećmi i młodzieżą romską w charakterze dyrektorów placówek edukacyjnych, nauczycieli, pedagogów, psychologów, pomocy nauczyciela i innych. Jego część pierwsza przedstawia sytuację polityczno-społeczną i ekonomiczną mniejszości romskiej w Polsce i w Europie, a także najważniejsze elementy dotyczące historii tej grupy. Druga część bezpośrednio nawiązuje do kwestii edukacyjnych, przy czym zawiera kilka praktycznych informacji, gdzie szukać dodatkowego merytorycznego wsparcia w postaci materiałów edukacyjnych, szkoleń, inicjatyw informacyjnych, edukacyjnych i społecznych, a także możliwości edukacji formalnej proponowanej przez uczelnie wyższe w Polsce.

Uważnego czytelnika publikacja powinna również skłonić do refleksji i szerszego spojrzenia na kwestię romską, zwłaszcza na edukację dzieci i młodzieży romskiej. Nie da się bowiem analizować współczesnej sytuacji Romów w Polsce bez teoretycznej wiedzy o ich przeszłości oraz obecnych uwarunkowaniach politycznych, społecznych i ekonomicznych.

W pracy dużo miejsca zajmuje zagadnienie wykluczenia mniejszości romskiej oraz jej społecznej i systemowej dyskryminacji. Jest to temat bardzo ważny i aktualny ze względu na równościowe podejście do uczniów pochodzenia romskiego w polskiej szkole. Należy przy tym zaznaczyć, że dzieci i młodzież romska w Polsce to obecnie nie tylko uczniowie wywodzący się z jednej z polskich mniejszości etnicznych, ale również dzieci migrantów, a także dzieci i młodzież pochodzenia romskiego, którzy przybyli do naszego kraju po agresji Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku.

Opracowanie zawiera ponadto informacje dotyczące kultury i zróżnicowania mniejszości romskiej, obyczajów i zasad uwzględniających pełną różnorodność romskiej mniejszości etnicznej.

Ośrodek Rozwoju Edukacji, publikując ten materiał, odpowiada na oczekiwania osób pracujących w szkolnictwie, które chcą realizować swoje obowiązki zawodowe z uwzględnieniem potrzeb wszystkich uczniów kształcących się w polskim systemie edukacji. Osoby te żywią nadzieję, że w przyszłości kluczowa wiedza na temat różnorodności naszego społeczeństwa będzie powszechniejsza i bardziej dostępna, także w ramach formalnej edukacji.

1 ROM, ROMKI, ROMOWIE – NAZEWNICTWO I ZRÓŻNICOWANIE

Wciąż jedną z najbardziej aktualnych kwestii jest sposób zwracania się do osób pochodzenia romskiego. Oficjalnie zaleca się, by używać endoetnonimów, czyli zwrotów z języka romskiego, tj.: *Rom*, *Romni* (odpowiednik w języku polskim – Romka), *Roma* (odpowiednik w języku polskim – Romowie).

Używanie terminów: Cygan, Cyganka, Cyganie może dla niektórych być obraźliwe. Zdarza się jednak, że osoby ze społeczności romskiej, szczególnie ze starszego pokolenia, mówiąc po polsku, posługują się tymi określeniami – wtedy zwroty te nie niosą ze sobą negatywnych konotacji. Natomiast nazwa: Cygan w różnych odmianach osobowych, wypowiedziana przez osoby spoza otoczenia romskiego, może wydawać się problematyczna, gdyż w społeczeństwie większościowym występuje wiele negatywnych skojarzeń z tą nazwą. Wystarczy zajrzeć do popularnego *Słownika języka polskiego* PWN, z którego korzysta wiele pokoleń Polaków i który opublikowany jest również online. Zgodnie z jego treścią osoba pochodzenia romskiego, określana jako Cygan, jest także: *włóczęgą, koczownikiem, śniadym, ciemnowłosym mężczyzną oraz krętaczem i kłamcą*¹. Negatywne skojarzenia niosą ze sobą również przysłowia z języka polskiego, np.: *Raz przejdzie Cygan przez wieś, Obdarty jak Cygan, Ucieka jak Cygan na kradzionym koniu, Kowal zawinił, Cygana powiesili*,² *Cygan nie sieje, nie orze, gdzie okiem sięgnąć, tam jego zboże*³.

Nazwa Cygan nie pochodzi z języka romskiego, a z historycznej perspektywy jest określeniem wymyślonym przez otoczenie. Natomiast za właściwą i odpowiednią na nazwanie osób identyfikujących się z tą grupą uznano w 1971 roku podczas I Kongresu Romów w Orpington pod Londynem nazwę Rom. Odrzucono wtedy warianty nazw: Cygan, Gypsy, Gitanos, ale przyjęto, że najlepiej będzie określać tę grupę nazwą, z którą ona sama się identyfikuje⁴.

Często problematyczne staje się nazywanie Romami wszystkich grup i społeczności romskich, ponieważ są one bardzo zróżnicowane. Ogólna kwestia nazewnictwa jest dość niejednolita i niejasna dla otoczenia. Dla uogólnienia najczęściej określa się daną grupę lub społeczność jako *Roma* (Romowie), która również w niniejszej publikacji będzie używana. Jednak niektóre grupy nie utożsamiają się z tą nazwą i nie stosują jej na określenie własnej społeczności – są to np. Sinti, Manusze i Kale. Chociaż grup i wariantów nazw jest więcej, najczęściej w kontekście europejskim podaje się głównie te wyżej wymienione.

¹ <https://sjp.pwn.pl/szukaj/cygan.html>

² Grodzka S., *Stereotyp Żyda i Cygana w przysłowiach polskich*, „Prace Językoznawcze”, nr. 3, s. 41–43, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Prace_Językoznawcze/Prace_Językoznawcze-r2001-t3/Prace_Językoznawcze-r2001-t3-s39-46/Prace_Językoznawcze-r2001-t3-s39-46.pdf [dostęp: 09.08.2023].

³ Kiriwiel J., *Hej tam pod lasem coś błyszczy z dala*, „Polskie Pieśni.pl. w Białorusi”, <https://www.polskiepiesni.pl/song/hej-tam-pod-lasem-cos-blyszczy-z-dala/> [dostęp: 09.08.2023].

⁴ Davidowa E., *O początkach międzynarodowego ruchu romskiego. Na 40-lecie Światowego Kongresu Romów 1971*, „Studia Romologica”, nr 4/2011, s.190, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/7180/studia_romologica-4-2011-Davidowa.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 09.08.2023].

W niektórych publikacjach i dokumentach włącza się również Travellersów, których przodkowie wybrali wędrowny styl życia kojarzony z Romami, lecz nie są oni powiązani z nimi etnicznie. Dla doprecyzowania należy dodać, że zazwyczaj nazwą Romowie określa się grupy zamieszkujące Europę Środkowo-Wschodnią, Sinti kojarzeni są z obszarem niemieckojęzycznym Europy, Manusze z Francją, natomiast Kale z Półwyspem Iberyjskim, ale również południem Francji i Skandynawią. Podział ten jest zwykle umowny, gdyż różnorodność grup i ich mobilność zmieniają często ten stan rzeczy⁵.

W naszym rejonie geograficznym używanie nazw Rom, Romka, Romowie zdecydowanie będzie adekwatne do tożsamości osób, z którymi najczęściej przyjdzie ludziom związanym z edukacją współpracować w szkole lub poza nią. W sytuacjach gdy nie wiemy, do jakiej grupy należy dana osoba, warto po prostu zapytać o jej przynależność.

2

SPÓŁECZNOŚĆ ROMSKA W POLSCE I W EUROPIE – SYTUACJA POLITYCZNA, SPOŁECZNA I EKONOMICZNA

Romowie żyją w diasporze, co oznacza, że egzystują w rozproszeniu na całym świecie, stanowią przy tym najbardziej liczną mniejszość etniczną w Europie. Liczebność osób pochodzenia romskiego podaje się w uogólnieniu, a niektóre publikowane dane cechuje dość duża rozbieżność. Zazwyczaj wynika to z określonych zasad przy spisach powszechnych, które w różny sposób uwzględniają pochodzenie etniczne i mobilność osób pochodzenia romskiego. Ponadto nie każda osoba jest zdecydowana na ujawnianie swojej tożsamości, zwłaszcza gdy może być ona powodem uprzedzeń i dyskryminacji.

Według oficjalnych danych Komisji Europejskiej Europę zamieszkuje od 10–12 milionów Romów – najwięcej w takich krajach jak Bułgaria, Słowacja, Rumunia, Węgry⁶. W porównaniu z innymi państwami europejskimi Romowie w Polsce nie stanowią licznej grupy. Pokazują to dane z przedostatniego Spisu Powszechnego, z 2011 roku, zgodnie z którymi liczba społeczności romskiej w Polsce to 16 723 osoby, a największe jej skupiska znajdują się w województwach: małopolskim, dolnośląskim i śląskim. Natomiast z wiadomości sygnałnej Głównego Urzędu Statystycznego z 11 kwietnia 2023 roku w zakresie struktury narodowo-etnicznej naszego kraju wynika, że Polaków romskiego pochodzenia jest w Polsce 11 tysięcy 800 osób⁷. Zarówno przedostatni, jak i ostatni spis

⁵ Szewczyk M., (2016), *Unia Europejska i Romowie. System wobec kultury etnicznej*, s. 32–33, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/11117/Szewczyk%20Marcin%20-%20Unia%20Europejska%20i%20Romowie.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 10.08.2023].

⁶ Komisja Europejska, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-eu/roma-equality-inclusion-and-participation-eu_en

⁷ Wstępne wyniki NSP GUS w zakresie struktury narodowo-etnicznej oraz języka kontaktów domowych, GUS, 11.04.2023, <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-wstepne/wstepne-wyniki-narodowego-spisu-powszechnego-ludnosci-i-mieszkancow-2021-w-zakresie-struktury-narodowo-etnicznej-oraz-jezyka-kontaktow-domowych,10,1.html> [dostęp: 10.08.2023].

obywatelski mogą nie odpowiadać dokładnie rzeczywistości. Szacunkowe dane mówią nawet o liczbie około 25 do 30 tysięcy osób pochodzenia romskiego⁸.

Oprócz mniejszości romskiej w Polsce obecnie mieszkają również osoby ze statusem migrantów, najczęściej w takich miastach jak Wrocław, Poznań, Gdańsk. Do Polski w wyniku eskalacji konfliktu w Ukrainie trafiła także dość duża grupa osób należąca w tym państwie do mniejszości romskiej. Wciąż aktualne dane Unii Europejskiej mówią o liczbie 100 tysięcy osób, które przekroczyły granicę Unii Europejskiej⁹. Trudno jest jednak określić liczbę ukraińskich Romów w naszym kraju, ponieważ informacje o pochodzeniu etnicznym są danymi wrażliwymi, które według europejskiego prawa podlegają szczególnej ochronie.

Europejska Agencja Praw Podstawowych podaje, że Romowie spotykają się z nierównym traktowaniem w instytucjach i organizacjach krajowych różnego szczebla, a także są najbardziej dyskryminowaną i prześladowaną mniejszością w Europie¹⁰. Do problematycznych kwestii nadal należy zatrudnienie, niski poziom wykształcenia, dostęp do opieki zdrowotnej i mieszkań. Około 80% dzieci z rodzin romskich jest zagrożonych ubóstwem. W wielu państwach europejskich zauważa się niskie zaangażowanie społeczne członków romskiej społeczności¹¹.

Należy tu wziąć pod uwagę, że sytuacja społeczno-ekonomiczna mocno wpływa na sytuację edukacyjną. Nie od dziś wiadomo, że osoba, która nie ma zapewnionego w odpowiednim stopniu zaspokajania podstawowych potrzeb, tj. jedzenia, dachu nad głową, godnych warunków mieszkaniowych, nie będzie mogła realizować również wyższych potrzeb. Dekady życia w ubóstwie i nierzadko izolacji wpływają na brak możliwości awansu społecznego, chociażby poprzez zdobycie dobrego wykształcenia i kwalifikacji. Dla wielu osób droga ta po prostu jest zamknięta, ponieważ dzieci i młodzież nie posiadają często wzorca, dzięki któremu mogłyby próbować zmienić swoją sytuację i przyszłość.

Dodatkowym zjawiskiem, które uderzyło w najsłabsze społecznie grupy i jednostki oraz pogłębiło podziały społeczne w ostatnich latach, była pandemia COVID-19. Spowodowała ona utrudnienie w dostępie do usług publicznych, takich jak edukacja. Wiele dzieci romskich zostało wykluczonych z powodu braku sprzętu komputerowego lub braku dostępu do internetu.

Eskalacja konfliktu w Ukrainie była kolejnym wydarzeniem, które dość mocno wpłynęło na sytuację mniejszości romskiej w tym państwie. Oprócz tego, że wiele osób stało się

⁸ Roma Civil Monitor, Poland, <https://romacivilmonitoring.eu/countries/poland/>

⁹ Komisja Europejska, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_22_2326 [dostęp: 10.08.2023].

¹⁰ European Network on Roma Equality under EU Funds, <https://www.euromanet.eu/news/fra-fundamental-rights-report-2022-specifically-addresses-roma-equality-and-inclusion/> [dostęp: 10.08.2023].

¹¹ https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2022-fundamental-rights-report-2022_en.pdf, s. 106–129 [dostęp: 10.08.2023].

ofiarami rosyjskiej agresji i poniosło śmierć wskutek działań wojennych, to ogromna grupa społeczności romskiej z Ukrainy musiała uciekać z ojczystego kraju, i to często po tym, jak ludzie ci stracili cały swój dobytek.

Mniejszość romska z Ukrainy znalazła pomoc w Polsce i innych państwach, które oferowały wsparcie osobom uciekającym przed wojną. W nowych krajach Romowie spotykali się też często z gorszym traktowaniem ze względu na pochodzenie etniczne, co zostało udokumentowane w licznych raportach¹². Ponadto życie na uchodźstwie i kolejne zmiany miejsc pobytu nie sprzyjały znormalizowanej, spokojnej egzystencji. Osoby ubogie umieszczano w zbiorowych miejscach zakwaterowania, które miały stanowić doraźną pomoc, a dla niektórych stały się domem na wiele miesięcy.

Na przeciwdziałanie tej sytuacji od wielu lat ma duży wpływ polityka Unii Europejskiej – Rada UE zaleca krajom członkowskim wprowadzenie strategii krajowych i aktów prawnych, które mają na celu poprawę sytuacji społecznej i ekonomicznej społeczności romskiej oraz wspieranie i ochronę grup szczególnie wrażliwych i narażonych na nierówne traktowanie. Ponadto według przyjętych strategii unijnych do 2030 roku mają zostać osiągnięte cele, które koncentrują się przede wszystkim na zwalczaniu antycyganizmu i dyskryminacji oraz włączaniu kwestii romskiej do głównego nurtu politycznego w krajach członkowskich¹³.

Pomimo rzeczywistej skali problemów, z jakimi mierzy się społeczność romska, a które tak naprawdę dotyczą większości aspektów jej życia, należy wiedzieć, że Romowie stanowią różnorodną społeczność. Niestety, postrzegani są przez większościowe społeczeństwo w sposób homogeniczny, co w praktyce polega na niezwracaniu uwagi na zróżnicowanie kultur społeczności romskich, ich status ekonomiczny czy społeczny. Romowie doświadczają ogromnej skali problemów, większej niż inne społeczeństwa europejskie, nie oznacza to jednak, że są one elementem ich kultury, a właściwie konsekwencją wielowiekowej izolacji i marginalizowania.

3 W ŚWIECIE STEREOTYPÓW I UPRZEDZEŃ – RZECZYWISTOŚĆ I WSPÓŁCZESNE WYZWANIA

Wiedza na temat Romów w Polsce – mimo że jest ogólnodostępna, a informacje na ich temat pojawiają się w mediach często i przez ostatnie dekady opublikowano wiele książek, artykułów naukowych i popularnonaukowych – to niestety, jej poziom u przeciętnego obywatela naszego kraju jest niewielki. Innym aspektem sprawy jest jakość tej

¹² Np. <https://www.amnesty.org.pl/polska-przyjechalismy-tu-nie-chcieli-nas-wpuscic-romowie-z-ukrainy-traktowani-jak-niechciani-uchodzcy/> [dostęp: 10.08.2023].

¹³ Zob. więcej https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2022-fundamental-rights-report-2022_en.pdf [dostęp: 10.08.2023].

wiedzy – wiadomości o mniejszościach narodowych i etnicznych, przekazywane w Polsce w ramach edukacji formalnej, są dość pobieżne, a mimo to eksperci rekomendują je jako wiedzę o edukacji społeczeństwa o mniejszościach i ich dyskryminacji¹⁴.

Z wieloletnich doświadczeń podczas szkoleń i warsztatów prowadzonych dla różnych grup społecznych i zawodowych, także seminariów na uczelniach wyższych oraz z wyników badań naukowych wynika, że wciąż brakuje na ten temat konkretnej wiedzy. Obserwuje się również, co się dzieje na forach internetowych i w *social mediach*, gdzie, niestety, nie ma odpowiedniej cenzury, a wypowiedzi internautów w odniesieniu do mniejszości romskiej bardzo często można jednoznacznie określić jako mowę nienawiści.

Poziom negatywnego nastawienia odwzorowują także dane statystyczne. Tegoroczny komunikat z badań CBOS przekazał wyniki sympatii i antypatii Polaków do innych narodów po wybuchu wojny w Ukrainie. Niestety, aż 50% ankietowanych obdarza niechęcią Romów, którzy znaleźli się na trzecim miejscu w tym rankingu. Przed nimi uplasowali się tylko Rosjanie i Arabowie¹⁵. Od wielu lat stopień niechęci do społeczności romskiej utrzymuje się na jednym z najwyższych poziomów.

Przyczyną takiego stanu rzeczy są zazwyczaj stereotypy, czyli uogólnione wyobrażenia o danej grupie społecznej, które prowadzą do przypisania jej określonych cech. Wyobrażenia te dotyczą np. osób danej narodowości, płci, zawodu itp. – tego, w jaki sposób wyglądają lub się zachowują. Stereotypy pojawiają się w okresie wychowania i socjalizacji, są dziedziczone, więc społecznie lub kulturowo bywają też niezwykle trudne do zmiany, wywołują różne, często negatywne emocje, które mogą wpływać na nastawienie do innych osób, grup¹⁶.

Stereotypami o Romach posługują się zarówno osoby wykształcone, jak i nieposiadające wyższego wykształcenia. Nie bez powodu mówi się, że uprzedzenia wobec mniejszości romskiej można spotkać wszędzie, nawet na salonach, czyli wśród inteligencji – naukowców, polityków czy innych osób publicznych. Jako przykład mogą posłużyć potoczne żarty, przy czym o ile humorystyczne opowieści o innych narodowościach, np. Żydach, Ukraińcach lub mniejszościach seksualnych, nie są na czasie i w dobrym tonie, o tyle mało kto obraża się, gdy w jego towarzystwie ktoś opowie żart o Cyganach. Jest to zjawisko spotykane powszechnie, a Polska nie jest w tym przypadku wyjątkiem. Nawiązując do tej sytuacji, najbardziej trafne wydaje się stwierdzenie politologa, profesora Aidana

¹⁴ Bilewicz M., Olko J. (red.), *Mniejszości i ich języki wobec kryzysu. Pakiet antystygmatyzacyjny projektu „Językowe antidotum: żywotność językowa jako sposób budowy psychicznego dobrostanu, zdrowia i zrównoważonego rozwoju”*, https://www.pl/data/include/cms//Mniejszosci_i_ich_jezyki_Bilewicz_Michal_Olko_Justyna_red_2022.pdf [dostęp: 10.08.2023].

¹⁵ Centrum Badań Opinii Społecznej, *Komunikat z badań. Stosunek do innych narodów rok po wybuchu wojny*, nr 33/2023, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2023/K_033_23.PDF [dostęp: 10.08.2023].

¹⁶ Zob. więcej Macraem C.N., Stangor C., Hewstone M., (2000), *Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

McGarry'ego, że romofobia jest: *ostatnim akceptowanym rasizmem w Europie*¹⁷. Znaczenia tej nazwy bardzo łatwo można się domyślić i często jest ona stosowana wymiennie z określeniem antycyganizm (z ang. *antigypsyism*).

Zarówno romofobia, jak i antycyganizm charakteryzują specyficzny rodzaj uprzedzeń i rasizmu wobec osób pochodzenia romskiego. Według definicji International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) antycyganizmem nazywa się: *dyskryminację, która przejawia się w indywidualnych wypowiedziach i czynach, jak również w polityce instytucjonalnej i praktykach marginalizowania, wykluczania, przemocy fizycznej, deprecjonowania kultur i sposobów życia Romów, a także w mowie nienawiści, skierowanej przeciwko Romom oraz innym osobom i grupom postrzeganym, stygmatyzowanym lub prześladowanym – i w epoce nazizmu, i po dziś dzień – jako Cyganie. Prowadzi to do traktowania Romów jako rzekomo obcej grupy i kojarzenia z nimi szeregu negatywnych stereotypów oraz wypaczonych wyobrażeń, które stanowią odmianę rasizmu*¹⁸.

Istnieją różne odmiany antycyganizmu. Według Wolfganga Wippermana dzieli się on na trzy rodzaje, tj. antycyganizm motywowany religijnie, społecznie i rasowo. Pierwszy nawiązuje do kultury judeochrześcijańskiej. Wiążą się z nim przekonania, że Romowie pochodzą od biblijnego bratobójcy Kaina. Kolejne dotyczą poglądu, że nie przyjęli uciekającej Świętej Rodziny, a także, że wykuli gwoździe, którymi przybito Chrystusa do krzyża. Współcześnie antycyganizm motywowany religijnie może być bardziej znany również z naszego kręgu kulturowego, np. jako skojarzenia z siłami nieczystymi, diabelskimi, wynikające z zajmowania się wróżbiarstwem. Powyższe przykłady można spokojnie włożyć między bajki.

Antycyganizm motywowany społecznie obrazuje przeświadczenie większości, że Romowie wybierają świadomie łatwiejszy tryb życia, nie chcą się kształcić i pracować, wolą drogę przestępczą lub żebranię zamiast uczciwego życia. Natomiast antycyganizm motywowany rasowo uzasadnia, że wymienione wyżej cechy społeczne są dziedziczne z pokolenia na pokolenie i stanowią element „cygańskiej rasy”¹⁹. Opinie te, mimo że nieprawdziwe, wpływają w ogromnym stopniu na stygmatyzację społeczności romskiej.

Warto również przywołać termin: rasizm kulturowy, który oznacza, że różnice kulturowe stają się powodem gorszego traktowania niektórych ludzi i wpływają na przeświadczenie, że pewne kultury są gorsze od innych²⁰. Przykładowo niektóre osoby mające rasistow-

¹⁷ Zob. więcej McGarry A., (2017), *Romaphobia: The Last Acceptable Form of Racism*, London: Zed Books.

¹⁸ Definicja jest dostępna na stronie internetowej IHRA: <https://www.holocaustremembrance.com/pl/resources/working-definitions-charters/working-definition-antigypsyism-anti-roma-discrimination> [dostęp: 10.08.2023].

¹⁹ Selling J., End M., Kyuchukov H., Laskar P., Templer B. (red.), (2015), *Antiziganism. What's in a Word?*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, s. 2–13.

²⁰ Blaut J.M., (1992), *The Theory of Cultural Racism*, „Antipode: A Radical Journal of Geography”, Vol. 23, s. 289–299.

skie przekonania, nawiązując do romskiej kultury, mogą twierdzić, że wśród mniejszości romskiej występują większe skłonności do zachowań odbiegających od ustalonych norm społecznych, czyli kultura romska jest kryminogenna. Rasizm kulturowy może pojawić się w społeczeństwie, jak i w jego organizacjach. Bardzo często w dyskursie społecznym czy naukowym pojawia się też określenie: rasizm systemowy, które znaczy, że osoby pochodzenia romskiego są traktowane w sposób rasistowski przez prawo, system i jego instytucje²¹.

Romowie to społeczność często rozpoznawalna ze względu na charakterystyczne cechy antropologiczne, tj. ciemniejszy kolor skóry, ciemne włosy i oczy. Należy jednak zauważyć, że mimo iż obecnie kolor skóry czy inne cechy fizyczne nie są jedynym wyznacznikiem romskiego pochodzenia etnicznego, to jednak przez wielu członków społeczeństwa większościowego Romowie są kategoryzowani w ramach innych ras, gdyż odbiegają od wzorca przeciętnych, białych Europejczyków. Dlatego też często Romowie uważani są za obcych przez osoby o rasistowskich poglądach, co implikuje negatywne nastawienie i zachowania.

Zgodnie ze stanowiskiem Europejskiej Agencji Praw Podstawowych Romowie to najbardziej dyskryminowana i prześladowana mniejszość w Europie²². Potwierdzają to liczne zarejestrowane przestępstwa popełniane z nienawiści, do których wiele organizacji romskich zalicza śmierć Stanislava Tomáša w 2021 roku w czeskich Teplicach. Mężczyzna pochodzenia romskiego został zatrzymany i obezwładniony przez policję w podobny sposób jak George Floyd w 2020 roku w USA, po czym zmarł²³. Po śmierci Amerykanina pojawiło się wiele protestów, m.in. międzynarodowego ruchu Black Lives Matter, po śmierci Stanislava Romowie w Czechach i w niektórych miejscach na świecie protestowali z hasłami: *Roma Lives Matter*.

Romowie są również ofiarami ataków zorganizowanych, m.in. przez neonazistowskie grupy. W ciągu ostatniej dekady odnotowano wiele takich wydarzeń, m.in. w Bułgarii i na Węgrzech²⁴. Za naszą wschodnią granicą w ostatnich latach także zaobserwowano podobne przypadki. W 2018 roku miały miejsce w Ukrainie serie ataków na osiedla i obozowiska romskie²⁵. Te informacje, niestety, nie wyczerpują wszystkich przykładów prześladowania Romów, zarejestrowanych w ostatnich latach, które wynikają z uprzedzeń żywionych do tej grupy etnicznej.

²¹ Zob. więcej Kościańska A., Petryk M., (2022), *Odejdz. Rzecz o polskim rasizmie*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej.

²² <https://www.euromanet.eu/news/fra-fundamental-rights-report-2022-specifically-addresses-roma-equality-and-inclusion/> [dostęp: 10.08.2023].

²³ <https://romea.cz/en/czech-republic/roma-rights-activists-take-police-killing-of-stanislav-tomas-to-european-court> [dostęp: 10.08.2023].

²⁴ <https://www.refworld.org/docid/565bf51d4.html> [dostęp: 10.08.2023]; <https://www.reuters.com/article/uk-hungary-roma-killings-ruling-idUKBRE97508620130806> [dostęp: 10.08.2023].

²⁵ <https://naviny.belsat.eu/pl/news/pogromy-cyganow-na-ukrainie-potepila-rada-europy/> [dostęp: 10.08.2023].

W Polsce najbardziej znane przykłady przestępstw z nienawiści wobec Romów dotyczą wydarzeń z lat 80. i 90. XX wieku. W 1981 roku w Koninie i Oświęcimiu eskalacja nacjonalizmu doprowadziła do tego, że polska część społeczeństwa postanowiła wypędzić z miast grupy Romów, które mieszkaly tam od wielu lat. W 1991 roku po wypadku samochodowym, którego sprawcą był młody Rom, w Mławie ataki polskiej większości były wycelowane w dobytek romskich mieszkańców miasta. Po tej agresji społeczność romska również zaczęła opuszczać swoje domy²⁶. Podobne niepokojące nastawienie można było zaobserwować w Andrychowie w 2013 i 2014 roku, gdzie niektórzy andrychowianie stworzyli nawet na *Facebooku* fanpage Antyromski Ruch Andrychowski²⁷.

Na przestrzeni ostatnich lat można też prześledzić w różnych miastach Polski sytuację migrantów z Rumunii. Ich relacje z władzami samorządowymi i instytucjami są trudne, a nie-które zdarzenia noszą znamiona dyskryminacji wobec romskiej mniejszości etnicznej²⁸.

Również obecna sytuacja uchodźców pochodzenia romskiego z Ukrainy nie przedstawia się najlepiej. Osoby te uciekają przed wojną, więc dotyczą ich ogromne problemy związane z życiem na uchodźctwie, ale dodatkową przeszkodą są uprzedzenia wobec społeczności romskiej. Dane z kwietnia 2022 roku mówią o 100 tysiącach Romów, którzy przekroczyli granicę z Unią Europejską²⁹. Wiele z tych osób znalazło się w Polsce i w stosunku do wielu z nich zarejestrowano też liczne przypadki wykluczania, np. z dostępu do pomocy na granicy, przy organizacji zakwaterowania czy znalezienia pracy³⁰. Bardzo niepokojące są również wypowiedzi osób publicznych w kontekście romskich uchodźców z Ukrainy – np. jeden z przemyskich radnych użył określenia „hordy Romów” w odniesieniu do wykorzystywania przez nich systemu socjalnego w Polsce³¹. Natomiast Wojciech Bakun, prezydent Przemyśla, w dniu 26 września 2022 roku dodał wpis na swoim oficjalnym profilu w *Facebooku*, w którym opisał zorganizowany transport kobiet z dziećmi, wyłudających pieniądze przeznaczone na pomoc finansową i materialną. Do wypowiedzi dodał zdjęcie, na którym można rozpoznać osoby pochodzenia romskiego³².

Stereotypy, jak już wspomniano, mogą wpływać na nastroje i nastawienie społeczne, czyli uprzedzenia, a nierzadko odpowiadają za negatywne zachowania, które doprowadzają

²⁶ Zob. więcej Maroń A., (2020), *Wokół pojęcia pogromu w refleksji nad przemocą antyromską*, „Prace Kulturoznawcze”, Wrocław, t. 24.

²⁷ <https://polskieradio24.pl/5/3/Artykul/1150319,Konflikt-Polakow-i-Romow-w-Andrychowie-Burmistrz-bedzie-bezpieczniej> [dostęp: 10.08.2023].

²⁸ <https://krytykapolityczna.pl/multimedia/romowie-rumunscy-w-polsce/> [dostęp: 10.08.2023]; <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-upomina-sie-u-wladz-gdanska-o-prawa-rodzin-romskich-ktorym-grozi-eksmisja> [dostęp: 10.08.2023].

²⁹ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_22_2326 [dostęp: 10.08.2023].

³⁰ <https://pl.boell.org/pl/2022/05/16/uwazajcie-tam-w-tej-cyganskiej-dzielnicy-antycyganizm-w-warunkach-wojny>; <https://www.amnesty.org.pl/polska-przyjechalismy-tu-nie-chcieli-nas-wpuszczic-romowie-z-ukrainy-traktowani-jak-niechciani-uchodzcy/> [dostęp: 10.08.2023].

³¹ <https://przemysl-news.pl/6500-2/>

³² <https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,189660,28979631,prezydent-przemysla-ostrega-ze-czesc-ukraincow-w-tym-zwlaszcza.html> [dostęp: 10.08.2023].

do dyskryminacji. Opisywany wcześniej negatywny wydzźwięk oraz konsekwencje stereotypów i uprzedzeń należy uzupełnić informacją o stereotypach pozytywnych, które nie wydają się tak niebezpieczne, tworzą jednak pewną perspektywę, która nie pozwala się rozwijać i wyjść poza etniczną szufladkę.

Jerzy Ficowski wymienił trzy typy wyobrażeń o społeczności romskiej: przestępczy, demoniczny i operetkowy³³. Współczesne znaczenie tego ostatniego według Ficowskiego dotyczy wyobrażenia Romów jako wiecznych wędrowców, żyjących muzyką³⁴. W kontekście bliższym naszym czasom stereotyp ten oznacza, że wyobrażamy sobie ich nadal jako ludzi żyjących muzyką i tańcem, ubierających się w wielobarwne stroje, prowadzących niestabilizowany tryb życia. Ten stereotyp, o ile pozytywny, może też szkodzić. Przykładem może być specyficzne nastawienie do osób pochodzenia romskiego, które chcą podjąć pracę – postrzega się je wówczas jako osoby nieobowiązujące, prowadzące niestabilizowany tryb życia lub nienadające się do poważnych zajęć. Bardzo często mówi się o egzotyzacji Romów w kontekście kultury, przekazów medialnych itp., nie traktując ich jako istotnej części społeczeństwa, posiadających swoją historię i kulturę, a żyjących według sentymentalnych wyobrażeń i niedopasowanych do społeczeństwa zasad³⁵.

Stereotypy często wykorzystywane są przez media, ponieważ sensacyjne doniesienia, obrazy budzące emocje zazwyczaj szybciej docierają do czytających, niż zwykłe, fachowo napisane artykuły. Wiele materiałów w internecie ma charakter clickbaitów, które posiadają mało rzetelnych informacji, ale liczą się ich krzykliwe, wyolbrzymione tytuły mające przyciągnąć uwagę i zebrać kolejne kliknięcia. Media, internet kreują wyobrażenia ludzi, a brak specjalistycznej wiedzy osób, które je tworzą, sprawia niestety, że wokół odbiorców krąży wiele powielanych, mylnych informacji.

Należy zaznaczyć, że stereotypy i uprzedzenia wobec Romów są zakorzenione w mentalności Europejczyków. Nie pokazują rzeczywistości, ale ją zniekształcają, prowadząc do licznych nieporozumień, konfliktów i często również do ludzkich tragedii. Wielokrotnie obserwowane jest i doświadczane negatywne nastawienie zarówno wobec dorosłych, jak młodzieży i dzieci romskiego pochodzenia. Zdarza się to na ulicy, w szkole, urzędzie, sklepie, na lotnisku, przy przekraczaniu granicy itd. Bardzo niepokojące i niebezpieczne wydają się jednak te sytuacje, w których ofiarami uprzedzeń stają się dzieci zaczynające dopiero wchodzić w dorosłość z przeświadczeniem, że są nieakceptowane przez społeczeństwo większościowe.

³³ Ficowski J., (2000), *Cyganie w Polsce. Dzieje i obyczaje*, Gdańsk: Tower Press, s. 6.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Garapich M.P., Mirga E., Szewczyk M., *Krakowscy Romowie – przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, „Obserwatorium Wielokulturowości i Migracji”, <https://owim.uek.krakow.pl/wp-content/uploads/user-files/reports/Raport%20OWIM%20Krakowscy%20Romowie%20LAST.pdf?t=1645047825>, s. 9 [dostęp: 10.08.2023].

4

ROMOWIE W POLSCE I W EUROPIE – POCHODZENIE I HISTORIA

Znajomość historii romskiej mniejszości etnicznej pozwala zrozumieć współczesną różnorodność tej grupy i jej charakterystyczną sytuację społeczną. Romowie utożsamiani są głównie z rejonem europejskim, gdyż przez wieki właśnie w Europie tworzyła się ich historia i kultura, obecnie jednak mieszkają w większości zakątków świata. Historia Romów jest długa i zróżnicowana, dotyczy ich odrębnych losów w różnych krajach europejskich. W tej części opracowania zostaną przedstawione najważniejsze wątki z dziejów tej grupy.

Według historyków droga Romów z Indii do Europy kierowała ich przez tereny ówczesnej Persji i Armenii. Następnie Romowie znaleźli się w Bizancjum, skąd pochodzą pierwsze wzmianki na temat ich obecności³⁶. Indie opuszczali pomiędzy V a X wiekiem w różnych falach migracji.

Liczne wędrówki, które były ważną częścią ich dziejów, wpłynęły na współczesne zróżnicowanie grup romskich. Grupy te przemieszczały się w różnych kierunkach, np. do Europy Zachodniej, a inne – w rejonie Grecji i Bałkanów. Współcześnie Bałkany nazywa się drugą ojczyzną Romów ze względu na obecność dużej liczby osób pochodzenia romskiego.

W XV wieku Romowie byli obecni już w licznych krajach Europy. W XVI wieku wiele grup romskich przemieszczało się z Europy Zachodniej do Europy Wschodniej. Powodem tego były ustawy banicyjne przyjmowane w niektórych państwach europejskich. Rozwiązania te określa się jako jeden z pierwszych przykładów prześladowań tej grupy w historii Europy. W ten sposób do Polski przybyła nowa grupa, obecnie utożsamiana z nazwą Polska Roma. Pierwsze grupy Romów dotarły do Polski jeszcze wcześniej, głównie od strony Węgier, natomiast pierwsza wzmianka na temat obecności Romów w Polsce pojawiła się w 1401 roku w Krakowie³⁷.

Zdecydowanie duża część romskiej historii toczy się wokół ich prześladowań, które w znacznej mierze wynikały z nieprzystającego do ogółu, wędrownego trybu życia oraz związanych z tym zajęć, utożsamianych z niepewnością i niestabilnością.

Około XIX wieku większość grup romskich w Europie była już osiadła. Ponadto w połowie XIX wieku zniesiono niewolnictwo na terenie Wołoszczyzny i Mołdawii, a po tym wydarzeniu niektóre z grup emigrowały do innych krajów europejskich – m.in. w Polsce pojawiły się grupy Kelderaszów i Lowarów³⁸.

³⁶ Mróz L., (2007), *Od Cyganów do Romów. Z Indii do Unii Europejskiej*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, s. 40–47.

³⁷ Ibidem, s. 88.

³⁸ Ibidem, s. 185.

Najtragiczniejszym okresem w historii romskiej była II wojna światowa. Różne dane mówią, że zginęło wówczas od 70 do 80% populacji europejskich Romów, w tym również pokrewnej grupy Sinti, a ucierpiały też inne grupy, m.in. Manusze³⁹. Powodem eksterminacji Romów była decyzja nazistowskiego rządu III Rzeszy, który w ramach ustaw norymberskich uznał, że Romowie podobnie jak Żydzi są grupą zagrażającą czystości rasowej⁴⁰. Romowie ginęli całymi grupami, po tym jak żandarmi niemieccy zatrzymywali wędrowny tabor, ukrywającą się w lesie grupę lub mordowali grupy osiadłe w miejscach, w których mieszkali. Kolejnym miejscem zagłady były obozy koncentracyjne, a także niektóre getta, np. warszawskie, łódzkie, gdzie wyodrębniono specjalny obóz cygański⁴¹. Dopiero wiele dekad po wojnie, dzięki działaniom romskich aktywistów, uznano zagładę grupy etnicznej Romów. Parlament Europejski przyjął to w 2015 roku⁴².

Po wojnie wielu Romów powróciło do wędrownego trybu życia. W Polsce styl ten wśród niektórych grup utrzymywał się do lat 60. i 70. XX wieku. Ówczesne władze chciały zasymilować te grupy i przystosować je do życia według wzoru.

Z perspektywy większości osiedlanie wędrownych grup romskich w Polsce było czymś pozytywnym – wielu przedstawicieli społeczeństwa większościowego uważało to za awans społeczny mniejszości Romów, który pozwolił jej zamieszkać w lepszych warunkach. Romowie mieli szansę na edukację i pracę, a także lepszą opiekę zdrowotną. Jednak wiele osób nie nadążyło za licznymi i gwałtownymi zmianami, co dotyczyło przede kwestii edukacyjnych. Dzieci często nie miały szans na wsparcie rodziców, nie znały środowiska szkolnego, które również nie było dostatecznie przygotowane na przyjęcie odmiennych kulturowo uczniów⁴³.

Dzieci romskie były także narażone na gorsze traktowanie z powodu stereotypów i uprzedzeń zakorzenionych w społeczeństwie większościowym. Z powyższych przyczyn opuszczały zajęcia szkolne. Przez wiele dekad trafiały też do szkół specjalnych – system szkolny nie odpowiadał na ich potrzeby i często kwalifikował je jako mniej zdolne, nie zauważając, że główną przyczyną ich niepowodzeń edukacyjnych jest dwujęzyczność i dwukulturowość. Po 1989 roku pojawiły się nowe wyzwania w związku z otwarciem granic – wiele osób wyjeżdżało z kraju, migracje ekonomiczne powodowały absencję dzieci w szkole.

³⁹ *Geneza i przebieg nazistowskich prześladowań Romów i Sinti. Zagłada europejskich Romów w KL Auschwitz Birkenau*, <https://www.roma-sinti-holocaust-memorial-day.eu/pl/history/the-genesis-and-course-of-the-nazi-persecution-of-roma-and-sinti/> [dostęp: 10.08.2023].

⁴⁰ Ficowski J., (1964), *Cyganie na polskich drogach*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, s. 95–96.

⁴¹ United States Holocaust Memorial Museum, *Genocide of European Roma (Gypsies), 1935–1945. Holocaust Encyclopedia*, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/genocide-of-european-roma-gypsies-1939-1945> [dostęp: 10.08.2023].

⁴² Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 15.04.2015, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0095_EN.html [dostęp: 10.08.2023].

⁴³ <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/pl/archives/1862>

Warto sobie uświadomić, że do nieufności Romów wobec społeczeństw większościowych i systemów politycznych doprowadziły liczne przypadki prześladowań i eksterminacji romskiej mniejszości. Konsekwencją tego jest jej niskie zaangażowanie społeczne oraz zwątpienie w skuteczność i przychylność instytucji państwowych czy służby prewencji.

5 CHARAKTERYSTYKA SPOŁECZNOŚCI ROMSKIEJ W POLSCE

Społeczności romska w Polsce dzieli się na kilka różnych podgrup. Są to przede wszystkim: Polska Roma, Bergitka Roma, Kelderasze i Lowarzy⁴⁴. Powyższy podział zazwyczaj przedstawia się jako podstawowy, chociaż wymienia się również podgrupy: Sasytka Roma, Chaładytka Roma oraz przedstawicieli grupy Sinti. Najbardziej liczne są Bergitka Roma i Polska Roma⁴⁵. Każda grupa dzieli się dodatkowo wewnątrz na podgrupy, rody, klany, rodziny. Wszystkie wymienione grupy, z wyjątkiem Bergitka Roma, prowadziły w większości życie wędrowne do czasu procesu osiedlania.

Wiele grup romskich funkcjonuje w systemie patriarchalnym lub według wzorców, zgodnie z którymi dominującą rolę mają mężczyźni. W większości grup obowiązuje niepisany kodeks, tzw. Romanipen, którego zasady w zależności od grupy są różnie przestrzegane. Kodeks ten dotyczy kwestii moralnych związanych ze stylem życia, relacji wewnątrzgrupowych, a także kontaktów ze społecznością większościową⁴⁶. Na podstawie kodeksu określa się, co nie jest dozwolone w romskim środowisku, np. przestępstwo wobec innej osoby ze społeczności, niemoralne zachowanie, takie jak rozpusta czy zdrady małżeńskie. Zasady kodeksu dotyczą również wykonywania niedozwolonych zawodów: pracy w służbach prewencji – policji, która zwiększa ryzyko występowania przeciw romskiej wspólnotce, a także pracy w ramach usług medycznych, które narażają na kontakty z nieczystymi partiami ciała (od pasa w dół), narządami wewnętrznymi, wydzielinami z ciała czy zwłokami.

Powyższe zasady odnoszą się przede wszystkim do byłych grup nomadycznych i organizacji ich życia w przeszłości. Przykładowo lojalność wewnątrzgrupowa wzmacniała przetrwanie grupy, kontrola społeczna nad przestrzeganiem moralności w sferach intymnych według przekonania większości organizowała jej funkcjonowanie. Podział na sfery czyste i nieczyste jest rozumiany w sposób rytualny i widoczny w obrzędach czy codziennych zwyczajach, np. w odpowiednim przygotowaniu posiłków bądź ubiorze.

⁴⁴ Zob. więcej Bartosz A., (2004), *Nie bój się Cygana*, Sejny: Pogranicze; Mirga A., Mróz L., (1994), *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*, Warszawa: Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego.

⁴⁵ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Mniejszości narodowe i etniczne: Romowie*, <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/romowie> [dostęp: 10.08.2023].

⁴⁶ Koper T., *O dwóch strategiach „bycia Romem” we współczesnym świecie*, „Studia Romologica”, nr 13/2020, s. 87–90.

W społeczności romskiej żyjącej według tradycji rodzina jest podstawową wartością, natomiast nad zasadami wewnętrznymi grupy czuwa starszyzna. W grupie Polska Roma występuje również zwierzchnik, tj. Śero Rom, który wraz ze starszyzną odpowiada za przestrzeganie prawa zwyczajowego. W innych grupach funkcję tę pełni głównie starszyzna. Osobom starszym należy się bezwzględny szacunek.

Trzeba też wziąć pod uwagę, że współcześnie niektóre osoby identyfikujące się jako Romowie nie żyją według zasad dyktowanych przez większość grupy. Dlatego bardzo często ludzie z zewnątrz nie zauważają różnic pomiędzy grupami romskimi oraz ich różnorodnego trybu życia, często przeważa też przekonanie o jednolitej, bardzo tradycyjnej i hermetycznej społeczności. Należy podkreślić, że wiele z elementów romskiej kultury nie zostało dostatecznie opisanych mimo dynamicznych zmian historycznych i społecznych.

Romowie w Polsce w zależności od grupy porozumiewają się różnymi dialektami języka romani, który jest ich ojczystym językiem, natomiast w kontaktach ze społecznością większościową używają języka polskiego, który jest ich drugim językiem.

Tryb życia społeczności romskich, szczególnie w grupach wędrownych, wpływał na określone role Romów. Zjawiskiem bardzo powszechnym, zwłaszcza w przeszłości, było wczesne zamążpójście. Dziewczyny i chłopcy szybko zakładali rodziny, kultywując tradycyjne wzorce, ale również przystosowując się do wyzwań, którym było m.in. przedłużenie rodu. Wczesne małżeństwa wynikały też z braku szans na inną przyszłość – edukację, karierę zawodową itd., co odnosiło się do wszystkich grup, nie tylko nomadycznych. Na kultywowanie tego obyczaju miały również wpływ warunki ekonomiczne, a także liczne przypadki niechęci i dyskryminacji wobec mniejszości romskiej. Wzory wczesnych małżeństw w pewnym stopniu utrzymują się do dziś i według Rady Europy absencja młodych dziewczyn w szkole wynika również z wczesnego zamążpójścia⁴⁷. Obecnie jednak, i to już od wielu lat, wśród społeczności romskiej można zauważyć tendencje do coraz późniejszego zakładania rodzin.

Jednym z najbardziej charakterystycznych elementów kultury romskiej jest jej zewnątrzność, a raczej postrzeganie jej przez pryzmat inności i różnorodności w stylu ubierania się. W większości grup obowiązują zasady dotyczące stroju już w okresie dojrzewania oraz u osób dorosłych. Dziewczyny i kobiety powinny odpowiednio skromnie się prezentować, mieć zakryte ramiona i nosić długie spódnice. Zasady dotyczą również stroju chłopców i mężczyzn, którzy powinni nosić ubiór nieprzylegający do ciała i długie spodnie.

Należy zwrócić uwagę, że istnieje też pewna dowolność i różnorodność zasad w zależności od grupy, a czasem nawet rodziny. Nie wszyscy stosują się do powyższych

⁴⁷ *Czwarta Opinia Komitetu Doradczego Konwencji Rady Europy o ochronie mniejszości narodowych i etnicznych w sprawie Polski*, <https://rm.coe.int/4th-op-poland-pl/1680998acb> [dostęp: 10.08.2023].

kanonów ubioru. W praktyce osoby ściśle przestrzegające tradycyjnych wzorów, np. dziewczyny romskie, nie założą stroju sportowego na zajęcia z wychowania fizycznego, ale pojawiają się też i takie sytuacje, gdzie nie będzie z tym problemu.

Zarówno chłopcy, jak i dziewczyny romskie – zwłaszcza w tradycyjnych społecznościach – są wychowywani do pełnienia określonych ról w rodzinie. Opinia dotycząca dziewczyn romskich jest kluczowa, dlatego są one bardziej chronione i wychowywane w sposób konserwatywny. W związku z tym tematy intymne czy zajęcia koedukacyjne, np. sportowe, mogą być dla dzieci czy nastolatków problematyczne⁴⁸.

6

DZIECI I MŁODZIEŻ ROMSKA W SZKOLE

Najczęstsze pytania, które dotyczą uczniów romskiego pochodzenia w Polsce, związane są z różnicami kulturowymi i możliwościami odpowiedniego wsparcia uczniów. Dlatego też w tej części publikacji oprócz teoretycznych informacji znajdują się również praktyczne wskazówki, które można wykorzystać podczas współpracy z dziećmi i młodzieżą romską w ramach nauczania formalnego.

Na początku współpracy pracownicy jednostek edukacyjnych powinni uświadomić sobie, że dzieci i młodzież romska to przede wszystkim osoby z potrzebami i troskami odpowiednimi do ich wieku. Jedynym, co może ich odróżniać od rówieśników ze społeczności większościowej, jest dorastanie i wychowanie w mniejszościowej kulturze i społeczności.

Fakt ten nie sprawia też, że wartości preferowane przez te dzieci są inne, niż obowiązujące w społeczeństwie większościowym. Można jedynie stwierdzić, że w niektórych przypadkach pewne elementy i artefakty kultury większościowej nie będą tak powszechne dla dzieci z kultury mniejszościowej.

Nie oznacza to również, że edukacja dla społeczności romskiej nie stanowi wartości lub stoi w sprzeczności z romskimi zasadami. Jeżeli pojawiają się uwagi o tym, że dzieci i młodzież romska mają problemy w szkole, to trzeba wiedzieć, że kwestie te nie dotyczą wszystkich uczniów pochodzenia romskiego, a problemy z nauką czy realizacją obowiązku szkolnego występują w różnych społecznościach.

Zatem jakie kwestie wpływają na niepowodzenia szkolne dzieci romskich? Zazwyczaj jako pierwszy z powodów podaje się słabszą znajomość języka polskiego, gdyż dla wielu dzieci język ten nie jest ich pierwszym językiem, którego uczą się w domu. Dodatkowym problemem jest często brak wykształcenia rodziców, którzy nie są w stanie

⁴⁸ Na podstawie Kowarska A.J., (2005), *Polska Roma. Tradycja i nowoczesność*, Warszawa: Wydawnictwo DiG; Bartosz A., *Nie bój się..*, op.cit. oraz obserwacji uczestniczącej.

pomóc dziecku w odrabianiu lekcji lub odpowiednio je motywować. Wpływa to na narastanie się problemów w szkole, nierzadko dochodzą do tego problemy ekonomiczne rodziny.

Trzeba też podkreślić, że wiedza na temat mniejszości narodowych i etnicznych, przekazywana w ramach edukacji formalnej w Polsce, jest dość ograniczona, a nauczyciele często nie są odpowiednio przygotowywani do pracy ze społecznością romską. Zazwyczaj szukają publikacji i szkoleń na ten temat na własną rękę. Również słaba znajomość historii i kultury Romów, w tym obyczajów i zasad występujących w danej społeczności, powoduje niezrozumienie, a czasem nawet niepotrzebne konflikty.

Na odbiór i traktowanie uczniów romskich w polskich szkołach mają duży wpływ stereotypy i uprzedzenia społeczne. Te negatywne postawy mogą być udziałem zarówno rówieśników, jak i dorosłych. Powodują one niską samocenę, strach i niechęć do szkoły.

Wciąż nie do końca rozwiązana kwestia jest wysyłanie dzieci romskich do szkół specjalnych. Chociaż w poradniach psychologiczno-pedagogicznych panuje dużo większa wiedza na temat problemów językowych dzieci romskich, a właściwie ich dwujęzyczności i dwukulturowości, to na podstawie decyzji rodziców dzieci mogą zostać wysłane do szkół specjalnych. Rodzice jednak nie zawsze są świadomi tego, co może być dobrym wyborem na przyszłość, więc często decydują się na łatwiejszą w ich ocenie drogę, czyli kształcenie dzieci w szkołach specjalnych – a w wielu przypadkach nie jest to najlepsza decyzja. Taki wybór może, niestety, zasugerować również osoba z kadry pedagogicznej, która nie zna kontekstów życia dzieci romskich w Polsce.

W jaki więc sposób odpowiedzieć na wszystkie powyższe problemy? Otóż szkoły mają możliwość zorganizowania dodatkowych zajęć dydaktycznych, np. w postaci nauki języka polskiego, czy też wsparcia w przedmiotach, które sprawiają podopiecznym kłopoty. Zajęcia te są darmowe, więc warto z nich skorzystać. Natomiast w sytuacji, gdy istnieje potrzeba większego wsparcia w edukacji, zaleca się zatrudnienie nauczyciela wspomagającego. Warto wiedzieć, że powinna to być osoba doświadczona w pracy ze społecznością romską lub jest do tego odpowiednio przygotowana. Może to być również osoba, która ma praktykę w pracy z dziećmi dwujęzycznymi.

Na jednostkach edukacyjnych ciąży obowiązek podtrzymywania tożsamości etnicznej uczniów pochodzenia romskiego na podstawie przepisów oświatowych⁴⁹. Dzięki tym rozwiązaniom w szkołach zatrudniane są osoby w charakterze asystentów edukacji romskiej – AERZY. Jednak kluczowym aspektem jest tu współpraca ze środowiskiem

⁴⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dn. 14 listopada 2007 w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publicznej zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym, Dz.U. 2007, Nr 214, poz. 1579, z późn. zm.

romskim. AERZY są to pracownicy samorządowi, którzy zajmują stanowisko pomocnicze w szkole, nie są pracownikami zatrudnionymi na podstawie *Karty Nauczyciela* (Dz.U. 2019, poz. 2215), ale pracują w charakterze pomocy nauczyciela.

Asystenci są nieocenionym wsparciem dla dzieci i młodzieży romskiej, ich rodzin oraz szkoły. Zaleca się, by wywodzili się ze społeczności romskiej, nie jest też wymagane od nich posiadanie wyższego wykształcenia, ale dobra znajomość kultury i kontakt ze społecznością romską. Dlatego też to asystenci wspierają bezpośrednio dzieci i młodzież romską, ale również kadrę pedagogiczną, gdy pewne zasady kultury są odbierane w sposób niezrozumiały przez jedną ze stron. AERZY okazali się najlepszym wsparciem w procesie edukacji dzieci i młodzieży romskiej w polskim systemie edukacji, co potwierdziło Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji⁵⁰.

Obecnie w Polsce jest zatrudnionych około 90 osób pracujących w charakterze asystentów edukacji romskiej⁵¹. Ponadto w szkołach, gdzie uczą się dzieci romskie, dyrekcja ma możliwość skorzystania ze zwiększonej subwencji szkolnej na te dzieci. Kwoty przekazywane są przez jednostki samorządu terytorialnego z tytułu podejmowania w szkołach dodatkowych działań edukacyjnych na rzecz uczniów romskich. Wysokość kwoty zależy od liczby uczniów objętych wsparciem.

Jeśli chodzi o kwestie diagnozowania dzieci romskich w poradniach psychologiczno-pedagogicznych, to obecnie zaleca się, aby w procesie diagnozy brali udział asystenci edukacji romskiej. Rekomenduje się, by w poradniach w trakcie diagnozowania używać testów niewerbalnych, wrażliwych i neutralnych kulturowo, które będą mogły zapobiec złemu diagnozowaniu dzieci romskich z powodu ich ograniczeń językowych. Natomiast do AERÓW i kadry pedagogicznej należy rozmowa z rodzicami i uświadomienie im, że w wielu przypadkach szkoła specjalna nie będzie dobrym wyborem dla ich dzieci. Strach przed dyskryminacją i asymilacją, brak wykształcenia rodziców i niska świadomość mogą spowodować, że szkoła może ograniczać możliwości ich dzieci w przyszłości i prowadzić do podejmowania błędnych decyzji.

W 2011 roku zespół pod kierownictwem prof. dr hab. Haliny Grzymały-Moszczyńskiej przygotował projekt, w którym zbadano poznawcze i językowe funkcjonowanie dzieci romskich w polskim systemie szkolnictwa w województwie małopolskim, śląskim i opolskim. Wobec dzieci z orzeczeniem o niepełnosprawności, które wydała wcześniej poradnia, zastosowano niewerbalny test Matryc Ravena do oceny poziomu funkcjonowania intelektualnego oraz testy do oceny kompetencji językowych: *Test Słownik* E. Haman i *Obrazkowy Test Słownikowy – Rozumienie* (w wersji eksperymentalnej) autorstwa E. Haman i K. Fronczyk.

⁵⁰ Program integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021–2030, s. 36, <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/rada-ministrow-uchwalila-nowy-program-integracji-spo->
[leczej-i-obywatelskiej-romow-w-polsce-na-lata-2021-2030](https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/rada-ministrow-uchwalila-nowy-program-integracji-spo-) [dostęp: 10.08.2023].

⁵¹ Według danych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji z 2021 roku.

W wyniku badań okazało się, że 16 uczniów (52%) zdało test, co wskazywało na ich pełną sprawność intelektualną. W związku z badaniami realizowanymi przez zespół pojawił się również wniosek, że błędnie przeprowadzano test inteligencji Wechslera wśród dzieci, które nie znały dobrze języka polskiego. Zarekomendowano zatem stosowanie testów wrażliwych kulturowo, tj. test Ravena i Catella⁵². Ponadto zgodnie z *Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 września 2017 r. w sprawie orzeczeń i opinii wydawanych przez zespoły orzekające działające w publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych* (Dz.U. 2017, poz. 1743) dzieci, które należą do mniejszości narodowych i etnicznych, w przypadku wydawania orzeczeń powinny być diagnozowane z użyciem narzędzi diagnostycznych dostosowanych do ich możliwości językowych. Należy stosować wobec nich testy niewerbalne i nieobciążone kulturowo. W posiedzeniach zespołu zarządzającego za zgodą rodziców powinien uczestniczyć asystent edukacji romskiej⁵³.

Duże możliwości wsparcia otwiera również „Program integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021–2030”⁵⁴. Ministerstwo Edukacji i Nauki współpracuje z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i Administracji w ramach programów rządowych na rzecz społeczności romskiej. Z powyższego programu można skorzystać, zakupując m.in. wyprawki szkolne dla uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych, np. pomoce dydaktyczne, plecaki, stroje i obuwie sportowe, a także wspierać dzieci w wieku przedszkolnym czy finansować polisy ubezpieczeniowe uczniów, koszty zorganizowanych wyjazdów wakacyjnych: wycieczek, kolonii, obozów.

Dzięki dotacji z programu rządowego Centrum Doradztwa i Integracji dla Romów w Polsce prowadzi od wielu lat konkurs dla szczególnie uzdolnionych uczniów pochodzenia romskiego. Warto zgłosić do niego swoich podopiecznych, którzy realizują się w różnych dziedzinach: muzycznych, plastycznych, sportowych, a którzy mogą dzięki temu uzyskać stypendium w formie pieniężnej. Podobnie Związek Romów w Polsce przyznaje stypendia finansowe dla studentów pochodzenia romskiego oraz uczniów szkół ponadpodstawowych. Kontakt do tych organizacji znajduje się w części niniejszego opracowania *Przydatne publikacje, materiały edukacyjne oraz kontakty do organizacji i instytucji zajmujących się wsparciem społeczności romskiej*.

W kontekście wszystkich powyższych kwestii warto pamiętać, że najwięcej rozwiązań formalnych odnosi się przede wszystkim do dzieci romskich należących do romskiej mniejszości etnicznej, czyli obywateli Polski. Nie każdy rodzaj wsparcia będzie dotyczył dzieci migrujących rodziców i rodziców uciekających przed wojną ze względu na ich status w naszym kraju. Wtedy osoby te mogą zwrócić się do humanitarnych organizacji

⁵² Zob. Kołaczek M., Talewicz-Kwiatkowska J. (red.), (2011), *Funkcjonowanie poznawcze i językowe dzieci romskich uczęszczających do szkół podstawowych, specjalnych i masowych – konteksty społeczne*, Oświeć: Stowarzyszenie Romów w Polsce.

⁵³ <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170001743> [dostęp: 10.08.2023].

⁵⁴ <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/program-integracji-spoecznej-i-obywatelskiej-romow-w-polsce-na-lata-2021-2030> [dostęp: 10.08.2023].

pozarządowych, które zajmują się tematyką uchodźczą i migracyjną – być może będą dysponowały wsparciem materialnym lub edukacyjnym dla dzieci i młodzieży.

Kilka miesięcy temu jedna z matek z Ukrainy, która posłała swoją córkę do szkoły podstawowej w Polsce, opowiadała, że obawiała się bardzo, czy polskie dzieci ją zaakceptują ze względu na jej ciemniejszy kolor skóry i na to, że nie mówi dobrze po polsku. Dla wielu problem krzyżującej się dyskryminacji jest niewidoczny, jednak dla dzieci z różnym pochodzeniem i statusem społeczno-ekonomicznym jest to trudność, z którą mierzą się na co dzień. Dlatego w miarę możliwości należy ułatwiać tym dzieciom pobyt w polskiej szkole, np. organizując dodatkowe lekcje języka polskiego, oferując wsparcie psychologiczne, pomoc w odrabianiu lekcji, korepetycje czy korzystanie ze świetlic integracyjnych. Osoby związane z edukacją powinny w takich sytuacjach zwracać się o pomoc przede wszystkim do asystentów edukacji romskiej, nauczycieli wspomagających, a gdy nie są dostępni – do organizacji romskiej lub pełnomocników wojewodów ds. mniejszości narodowych i etnicznych.

7

PRAKTYCZNE PORADY W ZAKRESIE WSPARCIA DZIECI I MŁODZIEŻY ROMSKIEJ W SZKOLE

- Dzieci i młodzież romska ucząca się w polskim systemie edukacji to osoby dwukulturowe i zazwyczaj dwujęzyczne. Złożona tożsamość jest aspektem, który często wzbudza zainteresowanie, ale również obawę wśród osób pracujących w szkole o odpowiedni dobór metod pracy. Otwartość na potrzeby i zrozumienie tej wciąż mało typowej jak na polskie warunki sytuacji jest pierwszym krokiem do współpracy i postępów dydaktycznych.
- Dzieci i młodzież wywodząca się z romskiej mniejszości etnicznej to również dzieci i młodzież, dla których polska kultura jest ich własną – dlatego nie należy obawiać się przekazywania wiedzy o historii i kulturze ich kraju. Nawet jeśli dla niektórych osób język polski jest drugim językiem i swobodniej wyrażają się po romsku, to konteksty polskiej kultury są dla nich równie ważne i zrozumiałe.
- Bardzo dobrą praktyką jest współpraca z asystentami edukacji romskiej. AERZY są skarbnicą wiedzy o kulturze romskiej, a także społeczności, w której żyją. Jako osoby, które są akceptowane przez społeczność romską, cieszą się wśród nich dużym zaufaniem. Wpływa to na jakość współpracy ze środowiskiem romskim, zwłaszcza z rodzicami i opiekunami podopiecznych. Wsparcie AERÓW – doradcze czy interwencyjne – może wpłynąć na współpracę z dziećmi i młodzieżą romską, a także na ich postępy w nauce i wypełnianie obowiązków szkolnych.
- Jeżeli w szkole nie jest zatrudniony asystent edukacji romskiej, warto pozyskać taką osobę dla placówki. Trzeba zorientować się, czy mieszka w danym mieście osoba pochodzenia romskiego, która angażuje się w różne działania społeczne,

i zapytać o nią lokalne organizacje romskie lub inne organizacje pozarządowe. Jeśli jednak z różnych przyczyn jest to niemożliwe, to zawsze należy starać znaleźć wsparcie wśród innych osób, tj. rodziców romskich, lokalnej organizacji pozarządowej zajmującej się wsparciem społeczności romskiej.

- Bardzo dobrą praktyką jest zatrudnienie nauczyciela wspomagającego. Powinna to być osoba, która współpracowała w przeszłości ze społecznością romską lub jest do tego przygotowana. Może to być również osoba, która posiada doświadczenie w pracy w środowisku osób dwujęzycznych.
- Kluczową sprawą jest odpowiednia diagnoza dzieci romskich. W przeszłości bardzo często zdarzało się, że dzieci romskie trafiały do szkół specjalnych. Tej praktyki obecnie się unika, jednak nadal zdarza się, że dzieci romskie są do nich kierowane. Należy zwracać szczególną uwagę na to oraz przekonywać rodziców romskich, którzy mogą nie mieć pełnej świadomości, że szkoły te w wielu przypadkach nie będą odpowiednie dla ich dzieci.
- W procesie diagnozowania dzieci romskich przez poradnie psychologiczno-pedagogiczne powinien uczestniczyć asystent edukacji romskiej, który najlepiej rozumie kontekst kulturowy i wychowawczy dziecka romskiego.
- Bardzo ważne jest również odpowiednie przygotowanie i zachęcanie dzieci i młodzieży ze społeczności większościowej do wzajemnego szacunku i integracji z romskimi kolegami i koleżankami. Można to zrobić poprzez zaproszenie do współpracy w grupach, gier i wspólnych zabaw, zadań, które będą wymagały wzajemnego wsparcia.
- Kultura romska jest częścią polskiego dziedzictwa kulturowego, ponadto Romowie stanowią najbardziej liczną mniejszość etniczną naszego kraju. Pozbawiona stereotypów i uprzedzeń wiedza o tej grupie powinna być przekazywana uczniom od najmłodszych lat. Wpłynie to pozytywnie na przyszłe relacje społeczne, a przede wszystkim na kontakty szkolne. W praktyce zaleca się organizowanie lekcji integracyjnych, np. godziny wychowawczej, podczas której rozmawia się o historii i kulturze Romów, a także szuka się wspólnych doświadczeń i wartości dla wszystkich uczniów. W tym celu można skorzystać z gotowych scenariuszy lekcji, które dostępne są na polecanych stronach internetowych.
- Jeśli wiedza nauczycieli o kulturze romskiej jest wciąż niepełna lub czegoś nie wiedzą, powinni pytać rodziców, opiekunów, osób z lokalnej społeczności romskiej. Jeżeli w szkole, w mieście czy miejscowości zatrudniony jest asystent edukacji romskiej, trzeba poprosić o zorganizowanie wykładu dla osób pracujących w szkole, aby przybliżyć im najważniejsze aspekty problematyki romskiej i odpowiedzieć na najbardziej istotne pytania.
- Należy doceniać rolę i pracę asystentów edukacji romskiej. W szkole, która zatrudnia AERÓW, ważne jest, by osoba sprawująca funkcję zarządzającą zagwarantowała asystentom stały etat. Należy ich zapraszać do życia szkolnego, na rady pedagogiczne, konsultować z nimi wszelkie działania dotyczące uczniów pochodzenia romskiego. Ich praca jest nieoceniona, pomimo tego, że nie mają takiej

samej pozycji w szkole, jaką posiadają nauczyciele zatrudnieni na podstawie *Karty Nauczyciela*. Ich praca jest równie ważna i często przekracza czas i obowiązki określone w umowach.

- Działania AERÓW powinny być ściśle związane ze współpracą z uczniami pochodzenia romskiego. Należy im to zagwarantować, tworząc odpowiednie do ich zawodu warunki i zakres obowiązków w umowie o pracę.
- Niektóre dziewczyny z tradycyjnych rodzin romskich mogą unikać pewnych zajęć szkolnych – należą do nich zajęcia wychowania fizycznego. Trzeba porozmawiać z nimi i dostosować się do ich potrzeb, radząc się AERA. Różnice kulturowe wiążą się z zakrywaniem części ciała czy noszeniem tradycyjnej dłuższej spódnicy, która uniemożliwia ćwiczenia. Trzeba również unikać zajęć koedukacyjnych, podczas których obok dziewczyn będą ćwiczyć chłopcy.
- Niektórzy rodzice nie chcą puszczać swoich dzieci na dłuższe wycieczki bez opieki asystenta edukacji romskiej. Wynika to z obawy o nie, a nie z niechęci do udziału w tego typu wydarzeniach. Jeśli zdarza się taka sytuacja, trzeba zapewnić rodziców, że ich dzieci będą bezpieczne.
- Osoby związane z edukacją powinni się dokształcać. Nowe szkolenia, warsztaty czy aktualne informacje dotyczące tematyki romskiej, pochodzące ze sprawdzonych źródeł, będą nieocenionym kompendium wiedzy, którą można wykorzystać praktycznie. Należy proponować przełożonym zorganizowanie w szkole specjalistycznych szkoleń – być może osoba prowadząca szkolenie będzie mogła pomóc rozwiązać kwestie związane z specyficzną sytuacją w placówce.
- W szkole, w której uczą się dzieci i młodzież romska, dyrekcja ma możliwość skorzystania ze zwiększonej subwencji szkolnej na każdego ucznia kształcącego się w szkole. Należy starać się, aby były to środki finansowe, które umożliwią realizację ich potrzeb lub ułatwią likwidację problemów. Subwencje trzeba konsultować z asystentami edukacji romskiej, jeżeli tacy są zatrudnieni w szkole, także z rodzicami lub opiekunami, pedagogami, nauczycielami pracującymi bezpośrednio z romskimi podopiecznymi.
- Należy reagować na dyskryminację, jeżeli pojawiają się sytuacje, w których dzieci lub młodzież romska doświadczają przemocy rówieśniczej wywołanej ich pochodzeniem etnicznym. Nie należy obawiać się, trzeba reagować, a nawet zgłaszać takie sytuacje. Niestety, dyskryminacja pojawia się również wśród kadry pedagogicznej, co może przejawiać się jako gorsze traktowanie, a także rodzaj upokarzającej krytyki. Nie można bać się w takich sytuacjach stanąć w obronie romskich uczniów – jest to obowiązek osoby pracującej w szkolnictwie.
- W ostatnich latach wzrosła liczba dzieci romskich w polskich szkołach, które wraz z rodzicami przybyły do Polski z innych państw europejskich, tj. Rumunii i Ukrainy. Należy pamiętać, że dzieci te doświadczają jeszcze większego osamotnienia, a nawet wykluczenia z racji pochodzenia z innego kraju lub wychowania w rodzinie z doświadczeniem migracji lub uchodźstwa. Prawdopodobnie w ich przypadku potrzebne będą większa uwaga i wsparcie.

8

PRZYDATNE PUBLIKACJE, MATERIAŁY EDUKACYJNE ORAZ KONTAKTY DO ORGANIZACJI I INSTYTUCJI ZAJMUJĄCYCH SIĘ WSPARCIEM SPOŁECZNOŚCI ROMSKIEJ

W obecnie bardzo dynamicznie zmieniającym się świecie, kiedy powstają wciąż nowe rodzaje obowiązków, warto skorzystać z wielu dostępnych publikacji i materiałów edukacyjnych odpowiadających na potrzeby osób pracujących w środowiskach wielokulturowych. W tej części publikacji zostały przedstawione propozycje książek i artykułów dotyczących historii, kultury i edukacji społeczności romskiej. Znajdują się tu także przydatne informacje i materiały edukacyjne dostępne na stronach internetowych organizacji i instytucji, zawierające m.in. scenariusze lekcji i filmy przygotowane przez ekspertów doświadczonych w pracy ze środowiskami wielokulturowymi.

Warte polecenia są inicjatywy edukacyjne. W tym celu dobrze jest obserwować strony internetowe organizacji romskich, które oferują kursy, szkolenia i warsztaty uzupełniające wiedzę. Warto też wiedzieć, że na dwóch uniwersytetach w Polsce prowadzone są studia podyplomowe, o których można dowiedzieć się więcej z niniejszej publikacji. W niektórych sytuacjach potrzebne będą zainteresowanym kontakty do instytucji i organizacji zajmujących się wsparciem społeczności romskiej – te również znalazły się w tym opracowaniu.

KSIĄŻKI I ARTYKUŁY

1. Barany Z., (1998), *Explaining Marginality: Portrayals of East European Gypsies*, Budapest: Central European University.
2. Bartosz A., *Nie bój się Cygana*, (2004), Sejny: Pogranicze.
3. Caban A., Koper E. (red), (2020), *Historia Romów i Sinti w Obozie Pracy i Zagłady w Bełżcu*, Bełżec.
4. Ficowski J., (1965), *Cyganie na polskich drogach*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
5. Fraser A., (2005), *Dzieje Cyganów*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
6. Kaprański S., (2012), *Naród z popiołów. Pamięć zagłady a tożsamość Romów*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
7. Kołaczek M., (2014), *Etniczna mobilizacja Romów a Unia Europejska. Polska, Słowacja, Węgry*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
8. Kowarska A., (2005), *Polska Roma. Tradycja i nowoczesność*, Warszawa: Wydawnictwo DiG.
9. Garapich M., Fijałkowska K., Mirga-Wójtowicz E., (2018), *Krytyczna analiza naukowej ciszy, czyli dlaczego Romowie migrują (z naszego pola widzenia)*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 2.
10. Godlewska-Goska M., Kopańska J., (2011), *Życie w dwóch światach. Tożsamość współczesnych Romów*, Warszawa: Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego.

11. Mirga A., Mróz L., (1994), *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
12. Mróz L., *Geneza Cyganów i ich kultury*, (1992), Warszawa: Wydawnictwo Fundacji Historia pro Futuro.
13. Mróz L., (2007), *Od Cyganów do Romów. Z Indii do Unii Europejskiej*, Warszawa: Wydawnictwo DiG.
14. Nowicka E. (red.), (2003), *Romowie o sobie i dla siebie. Nowe problemy i nowe działania w pięciu krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa: Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego.
15. Selling J., Kyuchukov M.K., Laskar P., Templer B. (red.), (2015), *Antiziganism. What's in a Word?*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

MATERIAŁY DOSTĘPNE ONLINE

„Studia Romologica”, Bartosz A. (red.), <http://studiaromologica.pl>

Barzykowski K., Grzymała-Moszczyńska H., Dzida D., Grzymała-Moszczyńska J., Krosno M., (2013), *Wybrane zagadnienia diagnozy psychologicznej dzieci i młodzieży w kontekście wielokulturowości oraz wielojęzyczności*,
<http://www.bc.ore.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=583&from=publication>

Kołaczek M., Talewicz-Kwiatkowska J. (red.), (2011), *Funkcjonowanie poznawcze i językowe dzieci romskich uczęszczających do szkół podstawowych specjalnych i masowych – konteksty społeczne*, Stowarzyszenie Romów w Polsce,
https://fundacjawstronedialogu.pl/wp-content/uploads/2022/12/raport_calosc-1.pdf

Kwadrans Ł., *Edukacja Romów. Studium porównawcze na podstawie Polski, Czech, Węgier*, (2008), Wrocław – Wałbrzych, https://asywszkole.pl/wp-content/uploads/2021/06/Art_EduRomow_LKwadrans.pdf

Kwadrans Ł., *Analiza sytuacji edukacyjnej Romów we Wrocławiu w kontekście rekomendacji wynikającej z piątego raportu monitoringowego Europejskiej Komisji przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI)*, „Edukacja Międzykulturowa”, 2019, nr 10, https://asywszkole.pl/wpcontent/uploads/2021/06/Art_AnalizaSytEduRomow_LKwadrans.pdf

Kwiatkowska K., *W jaki sposób asystentki i asystenci edukacji romskiej wspierają całą społeczność szkolną?*, https://asywszkole.pl/wp-content/uploads/2021/07/PD_KKwiatkowska_wJakiSposobAERWspierajaCalaSpolSzkolna.pdf

Mirga S., Łój M. (red.), (2012), *Edukacja dzieci romskich – praktyczny informator dla rodziców*, Radom, <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/edukacja-dzieci-romskich>

Łój M., *Praca nauczyciela wspomagającego edukację dzieci romskich – doświadczenia ze szkół wrocławskich*, „*Studia Romologica*”, nr 2/2009, https://asywszkole.pl/wp-content/uploads/2021/06/Art_PracaNauczWspierajacegoUczRomskich_MLoj.pdf

Łój M., *Romskie dzieci w szkole*, „*Kultura Enter*”, 2016/01, nr 69, <https://kulturaenter.pl/article/wielokulturowosc-romskie-dzieci-w-szkole/>

Caban A., Kołaczek M. (red.), (2021), *Misja asystent – przyszłość edukacji Romów w Polsce. Kilka refleksji teoretycznych i praktycznych*, Kraków, https://fundacjawstronedialogu.pl/wp-content/uploads/2023/03/publikacja-misja_asystent-ult.pdf

„Roma Civil Monitor”, Center for Policy Studies, Central European University, <https://cps.ceu.edu/roma-civil-monitor>

Caban A., Kondrasiuk G., (2009), *Romowie – Przewodnik. Historia, kultura*, Radom, <https://static.zpe.gov.pl/portal/f/res/R1ciAAFcsF47p/1611745230/2BKBj8hHgNhmb-2DpdTUQdXRM03Nvkwhc.pdf>

Romowie rumuńscy. Przewodnik do pracy ze społecznościami, (2015), Wrocław: Stowarzyszenie Nomada, https://issuu.com/stow.nomada/docs/przewodnik_online

PRZYDATNE INFORMACJE I MATERIAŁY EDUKACYJNE

Cyfrowe archiwum założone przez Franziskę Sauerbrey i Isabel Raabe, <https://www.romarchive.eu/en/>

E-drom. Portal Kultury Romów prowadzony przez Fundację Dom Kultury z Warszawy, <https://e-drom.pl/e-drom-portal-kultury-romow/>

Europejski Dzień Pamięci o Holokauście Romów, Central Council of German Sinti and Roma, <https://www.roma-sinti-holocaust-memorial-day.eu/pl/>

Roma Support Group, <https://www.romasupportgroup.org.uk/>

Koalicja na Rzecz Wzmacniania Asystentów Międzykulturowych i Romskich, <https://asywszkole.pl>

Projekt „Misja asystent przyszłość edukacji Romów w Polsce”, <https://misjaasystent.pl/lekcje/przyszlosc-edukacji-romow-w-polsce/>

Miejsce Pamięci i Muzeum Auschwitz, www.auschwitz.org

Organizacji pozarządowa działająca na rzecz Romów i Travellersów,

<https://www.gypsy-traveller.org/>

Stowarzyszenie Romów w Polsce, <http://www.stowarzyszenie.romowie.net/E-Lekcje-763.html>

Machul-Telus B., Majewska M. (red.), (2010), Warszawa. *Miasto wielu kultur. Przewodnik edukacyjny*, Warszawa, https://www.prohumanum.org/wp-content/uploads/2015/05/przewodnik_edukacyjny.pdf

INSTYTUCJE PUBLICZNE

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji

<https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne>

Osoby odpowiedzialne za sprawy mniejszości narodowych i etnicznych w województwach,

<https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/osoby-odpowiedzialne-za-sprawy-mniejszosci-narodowych-i-etnicznych-w-wojewodztwahtml>

Asystenci edukacji romskiej

O kontakt do asystenta edukacji romskiej można zapytać w szkole lub zwrócić się z pytaniem do lokalnie działającej organizacji pozarządowej zajmującej się wspieraniem społeczności romskiej.

ORGANIZACJE POZARZĄDOWE (ROMSKIE)

Fundacja Dom na Pograniczu

20-153 Lublin

ul. T. Strzembosza 11/3

tel. 533 299 989

<https://fundacjadownapograniczu.pl>

biuro@fundacjadownapograniczu.pl

Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów w Polsce

95-200 Pabianice

ul. Kopernika 7

tel. 42 227 45 00

<https://romacenter.pl>

stowrompab@poczta.onet.pl

Romskie Stowarzyszenie Oświatowe „Harangos”

31-947 Kraków

Osiedle Teatralne 25, lok. 29

harangos@o2.pl

Integracyjne Stowarzyszenie „Sawore”

31-831 Kraków

os. Złotej Jesieni 6/33,

sawore.krakow@gmail.com

Centralna Rada Romów w Polsce, Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów

26-600 Radom

ul. Trojańska 6/16

<https://romowie.pl>

crr@vp.pl

Fundacja „Jaw Dikh”

Kamieniec 2

34-532 Jurgów

fundacja.jawdikh@gmail.com

Stowarzyszenie Romów w Polsce

32-600 Oświęcim

ul. Berka Joselewicza 5

tel. 33 842 69 89

<http://www.stowarzyszenie.romowie.net/aktualnosci-2.html>

stowarzyszenie@romowie.net

Związek Romów Polskich

78-400 Szczecinek

ul. Kardynała Stefana Wyszyńskiego 32

tel. 94 372 50 98

<https://romowie.com>

Stowarzyszenie Asystentów Edukacji Romskiej

58-400 Kamienna Góra

ul. Lipowa 5a, lok. 11

bladyr@interia.pl

Stowarzyszenie „Kultury i Edukacji Romów” w Prudniku

48-200 Prudnik

Królowej Jadwigi 5B/1

stowarzyszeniekier@interia.pl

Małopolskie Stowarzyszenie „Jamaro”

34-120 Andrychów

Plac Mickiewicza 2/27

dragon.l@interia.pl

Stowarzyszenie Twórców i Przyjaciół Kultury Cygańskiej im. Papuszy w Gorzowie Wielkopolskim

66-400 Gorzów Wielkopolski

ul. Łokietka 28 lok. 4a tel. 95 720 14 78

www.terno.com.pl romanedyvesa@gmail.com

Fundacja w Stronę Dialogu

31-559 Kraków

ul. Grzegórzecka 102/31

tel. 607 548 846

<https://fundacjawstronedialogu.pl>

biuro@fundacjawstronedialogu.pl

UCZELNIE WYŻSZE, KTÓRE REALIZUJĄ PROGRAM NAUCZANIA DLA OSÓB PRACUJĄCYCH W ŚRODOWISKACH WIELOKULTUROWYCH

Studia podyplomowe „Asystentura międzykulturowa w szkole” realizowane są w Instytucie Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego we współpracy z Fundacją na Rzecz Różnorodności Społecznej i Koalicją na Rzecz Wzmacniania Asystentów Międzykulturowych i Romskich,

<https://asywszkole.pl/asystentka-w-szkole/>

Studia podyplomowe „Romowie. Wiedza i praktyki instytucjonalne” realizowane są na Wydziale Filologii Polskiej i Klasycznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (należy obserwować, czy jest prowadzony nabór na studia),

<http://romowie.amu.edu.pl/rekrutacja/>

O AUTORCE

Agnieszka M. Caban

Kulturoznawczyni, doktorantka Uniwersytetu Warszawskiego w Szkole Doktorskiej Nauk o Kulturze i Religii, badaczka kultury mniejszości narodowych i etnicznych, specjalistka w zakresie wielokulturowości. Wykładowczyni i trenerka z zakresu komunikacji międzykulturowej, antydyskryminacji, self-advocacy i in. Działaczka społeczna i obrończyni praw człowieka. Laureatka nagrody im. Heleny Radlińskiej dla animatorów społecznych (wyróżnienie specjalne w 2014 roku).

Autorka licznych artykułów, raportów, redaktorka książek i czasopism, m.in. *Romowie – Przewodnik. Historia i kultura* (2009), *Romowie i Sinty w obozie pracy i zagłady w Bełżcu* (2014, 2020), *Z życia Romni. Tradycja a współczesna cywilizacja – rozmowy* (2014). Autorka działu „Wielokulturowość” magazynu „Kultura Enter” (2008–2011) oraz „Kwartalnika Romskiego” (2010–2015).

Wiceprezeska Radomskiego Stowarzyszenia Romów „Romano Waś” (2009–2020). Kierowniczka oddziału Muzeum Dialogu Kultur w Muzeum Narodowym w Kielcach (2017–2019). Obecnie prezeska Fundacji Dom na Pograniczu oraz wiceprezeska Stowarzyszenia Alumni.

OŚRODEK ROZWOJU EDUKACJI

ALEJE UJAZDOWSKIE 28

00-478 WARSZAWA

TEL. 22 345 37 00

WWW.ORE.EDU.PL